Tahqīqāt-e Kalāmi
Islamic Theology Studies
An Academic Quarterly
Vol.12, No.44, April-June 2024

The Model of Shafāʿah (Intercession) in the Qurʾān According to the Grounded Method
(with an Emphasis on *al-Mīzān* and *al-Furqān* Commentaries)

Zohreh Morad NajafAbadi[1]
Mohsen Khoshfar[2]

Abstract

The issue of Shafāʿah (Intercession) is one of the challenging Islamic Kalām issues. With a qualitative research approach and using the text grounded method, the present research has been done in order to discover the model of Shafāʿah in the Qurʾān with reference to the Qurʾānic verses. The result of the present research is to give the model of Shafāʿah in the Qurʾān in five pillars including factors, strategies, fields, obstacles and results. The Shafāʿah factors consist in efficient factors, formal factors, material factors and final factors. Each of them have worldly and afterlife kinds. The efficient factors are God, the Prophet and the witness. Shafāʿah has different strategies some of them are from God and some are from the Messenger of God. The fields of Shafāʿah have been also explained in the Qurʾān and its cases had been counted. Some acts such as Shafāʿah against God's approval are regarded as the obstacles of Shafāʿah. And finally the effect of Shafāʿah is the hope of the sinners and putting aside the punishment.

Keywords: model, Shafāʿah, the Qurʾān, grounded method.

1. Seminary 4th level student, field of comparative interpretation, High Education Ins. Of Fāṭimah al-Zahrā (AS), Isfahan, Iran (the responsible author). Zohrehmorad1368@gmail.com
2. Member of the university faculty, Qom. Iran. Mohsenkhoshfar@yahoo.com

الأبحاث الكلامية
فصلية – علمية بحثية
السنة الثانية عشرة، العدد الرابع والاربعون
رمضان ـ ذی‌القعده ۱۴۴۵ق

نموذج الشفاعة في القرآن طبقاً للنظرية المتجذرة
(مع التأكيد على *تفسير الميزان والفرقان*)

زهره مراد نجف‌آبادی[۱]
محسن خوشفر[۲]

الملخص

تُعد الشفاعة من المسائل الصعبة فی الكلام الاسلامی. أجريَ هذا البحث بهدف اكتشاف نموذج الشفاعة في القرآن‌الكريم من خلال الرجوع إلى آيات القرآن‌الكريم، وذلك بمنهج بحث النظرية المتجذرة وباستخدام أسلوب قاعدة البيانات النصية. يُقدّم هذا البحث نموذج الشفاعة في القرآن‌الكريم في خمسة محاور تشمل العوامل والاستراتيجيات والسياقات والمعوقات والنتائج. عوامل الشفاعة هی: العوامل الفعالة، والعوامل الشكلية، والعوامل المادية، والعوامل الغائية. ولكل منها أنواع دنيوية وأخروية. والعوامل الفاعلية للشفاعة هم الله والرسول والشهود. وللشفاعة استراتيجيات مختلفة، تكون أحياناً من الله تعالى، وأحياناً من رسول‌الله. كما وردت مجالات الشفاعة في القرآن وأحصيت حالاتها. تعتبر بعض العوامل عائقًا للشفاعة لانها خلاف رضا الله. وأخيرًا، فإنّ آثار الشفاعة هي رجاء العصاة ودفع العقاب.

الألفاظ المحورية

النموذج، الشفاعة، القرآن، قاعدة البيانات.

۱. طالبة مستوى الرابع، فرع تفسير المقارن، مدرسة فاطمة الزهرا عليها السلام العلمية التخصصية (الكاتب المسئول)
(Zohrehmorad1368@gmail.com)
۲. عضو هيئة التدريس فی جامعة قم، ايران (Mohsenkhoshfar@yahoo.com)

تحقیقات کلامی
فصلنامه علمی پژوهشی
انجمن کلام اسلامی حوزه
سال دوازدهم، شماره چهل‌وچهارم، بهار ۱۴۰۳

الگوی شفاعت در قرآن به روش داده‌بنیاد
(با تأکید بر تفسیر *المیزان* و *الفرقان*)

زهره مراد نجف‌آبادی[۱]
محسن خوشفر[۲]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۴
تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۰۶/۱۹

چکیده

یکی از مسائل چالش‌برانگیز کلام اسلامی، مسئله شفاعت است. تحقیق حاضر با هدف کشف الگوی شفاعت در قرآن، با استناد به آیات قرآن‌کریم، با رویکرد تحقیق کیفی و با استفاده از روش داده‌بنیاد متنی انجام شده‌است. نتیجه تحقیق حاضر، ارائه الگوی شفاعت در قرآن در پنج محور، شاملِ عوامل، راهبردها، زمینه‌ها، موانع و نتایج است. عوامل شفاعت عبارت از عوامل فاعلی، عوامل صوری، عوامل مادی و عواملی غایی است. هر کدام نیز دارای اقسام دنیوی و اخروی است. عوامل فاعلی شفاعت عبارت از خداوند، رسول و شاهدان از جمله عوامل شفاعت است. شفاعت دارای راهبردهای مختلف است که این راهبردها، گاهی از سوی خداوند متعال و گاهی از جانب رسول‌خدا است. زمینه‌های شفاعت نیز در قرآن بیان و موارد آن احصا گردیده و برخی اعمال همچون شفاعت برخلاف رضایت خداوند نیز به‌عنوان موانع شفاعت شمرده شده است و سرانجام آثار شفاعت را می‌توان امیدوار شدن گناهکاران و دفع عقاب دانست.

واژگان کلیدی

الگو، شفاعت، قرآن، داده‌بنیاد.

۱. طلبه سطح ٤، رشته تفسیر تطبیقی، مدرسه علمیه تخصصی فاطمة الزهراء ﷺ، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول) (Zohrehmorad1368@gmail.com)
۲. عضو هیئت علمی دانشگاه، قم، ایران (Mohsenkhoshfar@yahoo.com)

مقدمه

قرآن‌کریم بهترین راهنما و هدایت‌گر بشر به‌سوی رستگاری ابدی است و در پرتو آیات خود، به برنامه‌های الهی برای هدایت و سعادت انسان اشاره می‌کند. دریافت برنامه هدایت و سعادت انسان، تنها از راه تفکّر و تدبّر همه‌جانبه در آیات قرآن‌کریم امکان ندارد؛ امّا این شناخت همه‌جانبه، نیازمند تحلیل و تعمیق در مفاد آیات این کتاب آسمانی است. یکی از مسائل چالش‌برانگیز در آیات قرآن، مسئله شفاعت است و با توجّه به این‌که این مسئله با نظام تکوین و تشریع نیز در ارتباط است، جایگاه و اهمیت آن دوچندان می‌گردد؛ زیرا نگرش انسان را نسبت به جهان هستی و عالم آخرت دگرگون می‌کند. سؤال اصلی پژوهش حاضر آن است که پدیده شفاعت از منظر قرآن چیست؟ چه ابعادی دارد و الگوی آن که بر اساس استفاده از روش داده‌بنیاد متنی می‌توان به دست آورد، چیست؟

در حال حاضر کتاب‌های زیادی با موضوع شفاعت در قرآن نگاشته شده است. در بیشتر این آثار، به بیان استدلال‌های عقلی و نقلی، شبهات مربوط به شفاعت و معناشناسی این واژه در قرآن پرداخته شده است؛ امّا خلأیی که در این آثار مشاهده می‌شود، نداشتن تحلیل و تعمیق همه‌جانبه در آیات قرآن و عدم ارائه الگوی قرآنی شفاعت است.

در این تحقیق به دلیل این‌که از روش داده‌بنیاد استفاده شد و برخلاف روش اجتهادی، به توصیف و تحلیل تک‌تک داده‌ها که در این‌جا آیات قرآن باشد، پرداخته نمی‌شود، بلکه هدف، گذر از این مرحله و کشف عناوین اصلی پنهان در آیات است که در ارتباط با شفاعت است. در نتیجه، نحوه استدلال به آیات در گزارش تحقیق نشان داده نمی‌شود. از طرفی، برای توجّه به روایی تحقیق که در چنین تحقیقات کیفی به‌معنای صحت یا اعتبار یک توصیف، نتیجه‌گیری، توضیح، تفسیر یا انواع دیگر گزارش‌ها و همچنین توجّه به پایایی که به‌معنای کاربرد و تناسب روش‌های انجام‌شده و یکپارچگی نتیجه نهایی دارد، دو راه وجود داشت:

۱) راه اول این‌که تک‌تک داده‌ها به‌صورت اجتهادی مورد بررسی قرار بگیرند تا نحوه استدلال به آیات به منصه ظهور برسد و همگان بتوانند صحت و سقم آن را بررسی کنند؛ امّا این روش غیرممکن بود. به دلیل این‌که مثلاً در مرحله کدگذاری باز در این تحقیق نزدیک به ۹۸ عنوان بدست آمد. اگر قرار بود این ۹۸ عنوان -که مستند به آیات قرآنی است- به‌صورت اجتهادی مورد بررسی قرار بگیرد، حجم گزارش تحقیق (مقاله) از ۱۰۰ صفحه بیشتر می‌شد و گزارش کامل آن، نگارش کتابی را طلب می‌کرد. به همین دلیل، محققان تقریباً در هیچ‌یک از تحقیق‌هایی که به

روش داده‌بنیاد انجام می‌پذیرد، در گزارش خود به‌صورت اجتهادی، داده‌ها را توصیف نمی‌کنند.

۲) راه دوم این بود که برای دست یافتن به روایی و پایایی مورد نظر در ابتدا پس از به‌دست آوردن آیات مرتبط به موضوع، برای تحلیل از نظرات تحلیل گرانی استفاده شود که در محیط علم تفسیر از کم‌ترین خطا برخوردار هستند؛ یعنی مفسّران بزرگ شیعی؛ زیرا در این‌صورت تحلیل داده به محقّقان این مقاله منتسب نیست، بلکه بیشتر برگرفته از برداشت‌های قرآنی مفسران خواهد بود و تحلیل اجتهادی ایشان نیز در تفاسیرشان موجود است.

در این تحقیق این راه دوم انتخاب گردید و برای دستیابی به این هدف و همچنین به‌منظور گرفتار نشدن به تفسیر به رأی در برداشت‌های قرآنی، از دو تفسیر *المیزان فی تفسیر القرآن* و *الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن والسنة* استفاده شد. مزیت‌های استفاده از این دو تفسیر عبارتنداز:

۱) هر دو تفسیر، به سبک اجتهادی است و این سبک، کار استنباط از آیات را جهت کدگذاری بسیار آسان می‌کند.

۲) نگرش هر دو مفسّر به آیات قرآن، نگرشی کلامی است و با توجّه به موضوع مقاله، انتخاب تفاسیر کلامی ضروری است.

۳) وجه تمایزی که دو تفسیر دارند در این‌جا به مثابه مزیت است. *تفسیر المیزان* تلاش می‌کند تا تفسیر قرآنی محض ارائه دهد و تا جایی‌که امکان دارد برای فهم آیات از روایات استفاده نکند که در این‌صورت تحقیق حاضر، خالی از روایات می‌گردید. به‌همین جهت از *تفسیر الفرقان* نیز استفاده شد؛ زیرا مفسّر ضمن بهره‌گیری از آیات در تفسیر، برای تأیید استنباط‌های خود مؤیّداتی از روایات نیز بیان می‌کند. نتیجه فرآیند به‌کارگیری هر دو تفسیر در کنار یکدیگر، استنباط دقیق از آیات و روایات به‌صورت توأمان است که برای کدگذاری داده‌ها بسیار مناسب است.

نوآوری‌های تحقیق حاضر نیز از دو جهت قابل‌بررسی است. یکی، از نظر روش است که روش داده‌بنیاد متنی است و نتایجی را حاصل کرده است که انجام تحقیق را کاملاً توجیه‌پذیر می‌کند و تاکنون انجام تحقیقی با این روش سابقه نداشته است. دیگری، از جهت نتیجه است. اولاً، نتیجه به‌دست آمده جدید است و ثانیاً، الگویی از شفاعت ارائه کرده‌است که در تحقیق‌های گذشته سابقه نداشته است؛ بنابراین تحقیق حاضر از حیث روش و نتایج، دارای نوآوری است.

با توجّه به این‌که هدف از تفسیر، همان‌طور که علامه طباطبایی نیز گفته‌است: «بیان معانی آیات و کشف مقاصد و مدالیل آن» (طباطبایی، ۱٤۱۷ق، ۱: ۸) است؛ بنابر این برای گرفتار نشدن به تفسیر به رأی در آیات قرآن، به‌جای مراجعه مستقیم به آیات، از تفاسیر استفاده شده است.

تفسیر المیزان با رویکرد کلامی شیعی اجتهادی، قرآن به قرآن، اجتماعی، ادبی، بلاغی، فلسفی و الفرقان با رویکرد کلامی شیعی اجتهادی، قرآن به قرآن و عصری نگاشته شده‌اند.

با توجّه به این‌که *تفسیر المیزان* یکی از منابع اصیل تفسیر قرآن در دوره معاصر محسوب می‌شود و به‌تنهایی یک موسوعه جامع از مباحث قرآنی، کلامی، فلسفی، عرفانی و... ارائه می‌دهد، این تفسیر به‌عنوان منبع اصلی مقاله قرار گرفت. تفسیر الفرقان نیز به‌طور مفصل به تفسیر آیات قرآن پرداخته و در هر قسمت دلایل عقلی و نقلی و از جمله مؤیّداتی از روایات را بیان می‌کند. البته پیش‌فرض‌های متفاوت دو مفسّر اشکالی در تحقیق وارد نمی‌کند؛ زیرا در روش داده‌بنیاد متنی فهم گزاره‌ها نقش اساسی در تشکیل عناوین ابتدایی دارد و محقّق با در نظرگرفتن تفاوت پیش‌فرض‌ها در نزد هردو مفسر می‌تواند با انتخاب عنوان مناسب برای هر داده، وحدت رویه مورد نظر در به دست آوردن الگوی نهایی را دنبال کند.

از سوی دیگر در این تحقیق، به‌منظور استفاده از *المیزان فی تفسیر القرآن*، از ترجمه *المیزان* نوشته سید محمدباقر موسوی همدانی استفاده شده است؛ امّا در تمامی موارد، ترجمه، با منبع اصلی، یعنی با *المیزان فی تفسیر القرآن*، مطابقت داده شد و به دلیل این‌که، محتوای بیان شده توسّط نویسنده *المیزان فی تفسیر القرآن*، مورد نظر است و نه ترجمه آن؛ بنابراین در تمامی موارد به منبع اصلی، ارجاع داده شده است.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. شفاعت

شفع در لغت به معنای قرار گرفتن دو چیز در کنار یکدیگر است (ابن‌فارس، ١٤٠٤ق، ۳: ۲۰۱). گاهی قرار گرفتن این دو چیز در کنار هم در اصل خلقت و توسّط خداوند متعال انجام شده است؛ همچون همراهی علّت و معلول با یکدیگر که از این همراهی به شفاعت تکوینی نام برده می‌شود. گاهی قرار گرفتن دو چیز در کنار هم بستگی به عواملی دارد و هم امکان تحقّق و هم عدم تحقّق آن هست. در این صورت از این شفاعت تعبیر به شفاعت تشریعی می‌شود و تحقّق آن بستگی به تحقّق شرایط آن دارد. اگرچه می‌توان بیان کرد که در قرآن هر دو نوع شفاعت ذکر شده است (طباطبایی، ١٤١٧ق، ۱: ۱۵۷). امّا معنای شفاعت تکوینی بیشتر با معنای لغوی شفاعت سازگاری دارد و هرگاه در اصطلاح تفسیر از شفاعت به صورت مطلق نام برده می‌شود، معنای شفاعت تشریعی مقصود است.

۱-۱-۱. شفاعت تکوینی

شفاعت تکوینی به‌معنای واسطه‌شدن اسباب و مسببات هستی در تدبیر امور جهان و سازماندهی وجود و بقای آن است (صالح، ۱۳۸۰: ۳٤٤). نیروهای قوی‌تر این جهان به نیروهای ضعیف‌تر ضمیمه شده و آن‌ها را در مسیر هدف‌های سازنده پیش‌می‌برند؛ برای نمونه آفتاب و باران، بذرها را می‌پرورانند تا با به‌کارگیری استعدادهای درونی خود جوانه حیات را بیرون فرستند. این صحنه‌ها در حقیقت یك نوع شفاعت تکوینی در رستاخیز زندگی است (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷٤، ۱: ۲۲٦).

شفاعت تکوینی با اصل توحید هرگز منافات ندارد؛ زیرا تأثیر این اسباب همه به فرمان و اذن خدا است (مکارم‌شیرازی، ۱۳۸٦: ۳۸۹). همچنین موجب لغو اصل علّیت نخواهد شد، بلکه آن را تأکید می‌کند؛ زیرا در این قسم از شفاعت، واسطه قرار گرفتن علل و اسباب، طبق اصول طبیعی جاری نظام الهی است (صالح، ۱۳۸۰: ۳٤٤).

آیاتی نظیر ﴿اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لاتَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلا نَوْمٌ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَما فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ ما بَيْنَ أَيْديهِمْ وَما خَلْفَهُمْ وَلايُحيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِما شاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّماواتِ وَالْأَرْضَ ولايَؤُدُهُ حِفْظُهُما وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظيم﴾ (بقره: ۲۵۵) و ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذي خَلَقَ السَّماواتِ وَالْأَرْضَ في سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ما مِنْ شَفيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَ فَلاتَذَكَّرُون﴾ (یونس: ۳) به این نوع از شفاعت اشاره دارد.

۲-۱-۱. شفاعت تشریعی

این قسم از شفاعت در عالم تکلیف و مجازات واقع می‌شود. خداوند به برخی انسان‌ها و فرشتگان اذن دخل و تصرف در برخی از امور را داده است تا شفیع افراد دیگر باشند. افراد مأذون نیز به صفات والای خداوند مانند رحمت و مغفرت، تمسّک می‌کنند تا خدا از مجازات بنده گنه‌کار خود در گذرد (صالح، ۱۳۸۰: ۳٤٤).

شفاعت تشریعی به‌معنای ابطال قانون مجازات و عدم جریان آن درباره شخص مجرم با بقای استحقاق او برای مجازات نیست، بلکه شفاعت به‌معنای ایجاد تغییر و تحوّلی در مجرم است؛ به‌گونه‌ای که استحقاق کیفر را از او سلب کرده، تخصصاً او را از قانون‌جزا و شمول آن خارج سازد؛ چنانکه توبه، انسان گنه‌کار را از استحقاق کیفر بیرون می‌آورد و مستحقّ عفو خداوند می‌کند (جوادی‌آملی، ۱۳۸۸، ٤: ۲٦٤).

شفیعان به شیوه‌های گوناگونی در اسباب، دخل و تصرف می‌کنند؛ برای نمونه، تبدیل عمل، مانند ﴿فَأُولئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ﴾ (فرقان: ۷۰)، یا عمل موجود را معدوم ساختن، مانند ﴿وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً﴾ (فرقان: ۲۳)، یا افزایش نیکی تا بر بدی غلبه یابد، مانند ﴿مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها﴾ (انعام: ۱۶۰)، یا عمل معدوم را موجود گرداندن، مانند ﴿وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمانٍ أَلْحَقْنا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ ما أَلَتْناهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِما كَسَبَ رَهِينٌ﴾ (طور: ۲۱) و این آیات بیانگر شفاعت تشریعی است.

با توجّه به همه مطالب ذکر شده، به منظور تدبّر و تعمّق همه‌جانبه در موضوع شفاعت و ارائه الگوی قرآنی آن، لازم است که هر دو شفاعت تشریعی و تکوینی در کنار هم مورد بررسی و مداقه قرار گیرند تا الگوی نهایی آن نیز از جامعیّت لازم برخوردار باشد.

۲-۱. روش داده‌بنیاد

نظریّه داده‌بنیاد، فرآیند ساخت یک نظریّه مستند و مدوّن از طریق گردآوری سازمان‌یافته داده‌ها و تحلیل استقرایی مجموعه داده‌های گردآوری شده، به منظور پاسخ‌گویی به پرسش‌های نوین در زمینه‌هایی که فاقد مبانی نظری کافی برای تدوین هر گونه فرضیه و آزمون آن است. کوربین و استراوس از بنیان‌گذاران این روش معتقدند که در این نظریّه، تحقیق با یک تئوری و سپس اثبات آن آغاز نمی‌شود، بلکه روند تحقیق با یک حوزه مطالعاتی شروع گردیده و به‌تدریج موارد مرتبط را پذیرا می‌گردند. به عقیده پاول نیز روش داده‌بنیاد، روشی است که نظریّه‌ها، مفاهیم، فرضیه‌ها و قضایا را طی یک فرآیند منظم، به‌جای استنتاج از پیش‌فرض‌های قبلی، سایر پژوهش‌ها یا چارچوب‌های نظری موجود به‌طور مستقیم از داده‌ها کشف می‌کند (مهرابی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۱ و ۱۲).

روش داده‌بنیاد یک نظریّه تولید می‌کند و از آن‌جا که این نظریّه در داده‌ها بنیان دارد، نسبت به نظریّه‌ای که از مجموعه نظریّه‌های موجود اقتباس شده‌است و تطبیق داده‌می‌شود، تبیین بهتری ارائه می‌دهد؛ زیرا با موقعیت تناسب دارد و در عمل، واقعاً کارآمد است (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۷۷).

۳-۱. نظریّه و الگو

در بسیاری از تحقیق‌های کیفی، منحصراً برخی از ابعاد یک پدیده مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ برای نمونه، گاهی عوامل یک پدیده، گاهی موانع آن، گاهی روش‌ها، مبانی، اصول، قواعد،

ماهیت، آثار و نتایج و... بررسی می‌شود. امّا بررسی تک‌تک این ابعاد نمی‌تواند تشکیل‌دهنده نظریّه‌ای علمی درباره آن پدیده باشد. به این دلیل که در هنگام تشکیل نظریّه، باید چندین مورد از ابعاد یک پدیده لحاظ شده و حتّی ارتباط این ابعاد با یکدیگر نیز مشخص شود؛ به عنوان مثال، اگر پدیده حجاب مورد بررسی قرار بگیرد، نمی‌توان تنها با بررسی عوامل حجاب، نظریّه اسلام را در مورد حجاب بیان کرد، بلکه زمانی می‌توان نظریّه حجاب را تبیین نمود که مجموعه‌ای متشکل از عوامل، موانع، روش‌ها، آثار و نتایج و زمینه‌های آن بررسی گردیده و ارتباط این ابعاد نیز با یکدیگر مشخص شده باشد. نتیجه‌ای که در روش داده‌بنیاد به دلیل ماهیّ ت خاصی که دارد، حاصل می‌شود، نتیجه‌ای متشکل از چندین بُعد در مورد پدیده مورد تحقیق است. برای نمونه، در تحقیق پیش‌رو ابعاد مختلفی همچون عوامل، موانع، راهبردها، زمینه‌ها و روش‌ها به‌عنوان خروجی یافته‌های تحقیق به دست آمد. اگر ارتباط این ابعاد با یکدیگر مشخص شده و مؤلّفه‌های تحت این ابعاد نیز مشخص شوند، از آن به نظریّه داده‌بنیاد تعبیر می‌گردد. این نظریّه همیشه به صورت نمودار توصیفی ارائه می‌گردد و از آن، به عنوان مدل یا الگو نیز یاد می‌شود. به عبارت دیگر، نامگذاری این روش به نظریّه داده‌بنیاد متنی و یا الگوی داده‌بنیاد متنی از همین سبب نشئت گرفته است.

الگوهای حاصل در روش داده بنیاد گاهی اکتشافی است و گاهی از الگوهای مشخص و به عبارت دیگر از الگوهایی که قبلا کشف شده اند می‌باشند. در این تحقیق از الگوی معروف به اشتراوس و کوربین که به ابعادی همچون عوامل، زمینه‌ها، موانع، راهبردها و نتایج می‌پردازد استفاده شده است.

٤-١. کدگذاری باز

کدگذاری باز، فرآیندی تحلیلی است که از طریق آن مفاهیم شناخته و ویژگی و ابعاد آن‌ها در داده‌ها کشف می‌شود. در این مرحله، نظریّه‌پرداز، مقوله‌های اولیّه درباره پدیده را با بخش‌بندی اطلاعات شکل می‌دهد. این مرحله باز نامیده می‌شود؛ چرا که پژوهشگر بدون هیچ محدودیتی به نام‌گذاری مقوله‌ها می‌پردازد. به بیان دیگر، در کدگذاری باز، پژوهشگر با ذهنی باز به نام‌گذاری مقوله‌ها می‌پردازد و محدودیتی برای تعداد کدها و مقوله‌ها قائل نمی‌شود (رضایی پندری و آذر، ۱۳۹۷: ۱۷) و آنچه نتیجه این مرحله است، خلاصه‌تر شدن اطلاعات و داده‌ها است؛ برای نمونه، علامه طباطبایی در *المیزان* در مورد شافعیت خداوند، چنین گفته است: «معنای شفاعت- البته

منظور از آن شافعیت است- بر حسب حقیقت در حق خدای تعالی نیز صادق است؛ چون هر یك از صفات او واسطه بین او و بین خلق او، در افاضه جود، و بذل وجود هستند پس در حقیقت شفیع علی الاطلاق او است؛ همچنان‌که خودش به‌صراحت فرموده: ﴿قُلْ لِلَّهِ الشَّفاعَةُ جَمِيعاً﴾ (زمر: ٤٤)». (طباطبایی، ١٤١٧ق، ١: ١٦١)

صاحب *الفرقان* نیز در این‌باره گفته است: «می‌بینی که چگونه خدا خود شفاعت‌کننده است؛ زیرا هر که شفاعت کند، هر شفاعتی برای اوست و او کسی است که نزد او شفاعت می‌کنند: ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ (بقره: ٢٥٥).» (صادقی‌تهرانی، ١٣٦٥، ٢٣: ٢٧٣).

با توجّه به دیدگاه این دو مفسّر شیعی در مورد شافعیت خداوند، کد بازی که برای آن می‌توان در نظر گرفت، عبارت است از این‌که «خداوند عامل شفاعت در دنیا و آخرت» است؛ امّا این‌که چه نوع عاملی است، در قسمت کدگذاری محوری مشخص می‌شود. سایر دیدگاه‌های این دو مفسّر شیعی نیز به همین شکل، مورد کدگذاری باز قرار می‌گیرد.

۵-۱. کدگذاری محوری

در این مرحله، فرآیند، ربط‌دهی مقوله‌ها به زیرمقوله‌ها و پیوند دادن مقوله‌ها در سطح ویژگی‌ها و ابعاد است. این کدگذاری به این دلیل که حول «محور» مقوله تشریح می‌شود، کدگذاری محوری نامیده می‌شود. در این مرحله، پژوهشگر یکی از مقوله‌ها را به‌عنوان مقوله محوری انتخاب کرده، آن را با عنوان پدیده محوری در مرکز فرآیند مورد کاوش قرار داده و سپس سایر مقوله‌ها به طور نظری به آن ارتباط داده می‌شود. ارتباط سایر مقوله‌ها با مقوله محوری در پنج عنوان می‌تواند محقّق شود. این مقوله‌ها عبارتند از مقوله علّی، راهبردها (کنش یا کنش‌های متقابلی که برای کنترل، اداره، برخورد و پاسخ به این پدیده انجام می‌شود)، زمینه‌ها (شرایط بسترساز مؤثر در راهبردها)، شرایط مداخله‌گر (شرایط بسترساز عام مؤثر در راهبردها) و پیامدها (نتایج به‌کاربستن راهبردها) (رضایی پندری و آذر به نقل از استراوس و کوربین، ١٣٩٧: ١٩)؛ برای نمونه، صاحب *المیزان* در مورد شفاعت تشریعی گفته است: «قسم دوم، شفیعی است که در روز قیامت شفاعت می‌کند، شفاعت به‌آن معنایی که شناختی. حال ببینیم این شفیعان چه کسانی هستند؟ یك طایفه از اینان انبیا﵈ هستند که قرآن‌کریم در باره شفاعتشان می‌فرماید: ﴿وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً، سُبْحانَهُ، بَلْ عِبادٌ مُكْرَمُونَ﴾ (انبیاء: ٢٦)، تا آنجا که می‌فرماید: ﴿وَ لايَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضى﴾ (انبیاء: ٢٨)». (طباطبایی، ١٤١٧ق، ١: ١٧٢)

ایشان در تفسیر آیه‌ای دیگر، چنین می‌گوید: «یکی دیگر، هر چیزی است که با عمل صالح ارتباطی دارد؛ مانند مسجدها، و امکنه شریفه، متبرکه، ایام شریفه، انبیا و رسولان خدا که برای امّت خود طلب مغفرت می‌کنند. همچنان‌که درباره انبیا فرموده: ﴿وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً رَحِيماً﴾ (نساء: ٦٤)». (همان: ١٧٣)

صاحب *الفرقان* نیز در مورد شفاعت تشریعی می‌گوید:

در کتاب و سنّت ثابت شده است که رسول‌خدا ﷺ بهترین شفیع است، ﴿عَسى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقاماً مَحْمُوداً﴾ (اسراء: ٧٩)؛ پس همانا شفاعت را روز قیامت فرستاد نه رسالت دنیا را. از این جهت که بعثت به پیامبر وحی شد و احادیث زیادی وجود دارد که مقام محمود شفاعت است.» (صادقی‌تهرانی، ١٣٦٥، ١: ٤٠١).

کدگذاری محوری که از مجموع سخنان این دو مفسّر شیعی می‌توان انجام داد، عبارت است از این‌که «انبیا و رسولان عامل فاعلی تحقق شفاعت تشریعی در دنیا و آخرت» هستند.

٦-١. کدگذاری انتخابی

در این مرحله، از کنار هم قرارگرفتن کدهای باز، مقولات (مفاهیم) ظهور پیدا می‌کنند. روند کار به‌صورت استقرایی و به این صورت است که محقّق، کدهایی را که با یکدیگر شباهت و ارتباط دارند، در کنار یکدیگر قرار داده و در سطح انتزاعی بالاتر، عنوانی (برچسب) برای آن‌ها برمی‌گزیند و یا تولید می‌کند که حاصل آن مفاهیم اولیّه (مقولات) هستند. پس از آن، محقّق بار دیگر (بار دوم) مقولات اولیّه را بر حسب تکمیل‌کنندگی، کنار یکدیگر قرار داده و در سطح انتزاعی بالاتر دسته‌بندی می‌نماید تا مقوله‌های اصلی، ظهور پیدا کنند (دهقانان، سلطانی و جواهری‌زاده، ١٣٩٧: ٨٥). خلاصه‌ای از کدگذاری‌های فوق در شکل زیر نمایش داده شده است.

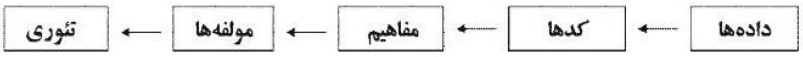

برای نمونه از مجموع سخنان صاحب *المیزان* و صاحب *الفرقان* و استخراج نکات مشترک دیدگاه‌های آنان، می‌توان کدهای انتخابی را برای عوامل فاعلی شفاعت بدین شکل انتخاب کرد که شفاعت گاهی در دنیا و آخرت انجام می‌شود و گاهی فقط در آخرت واقع می‌شود. عواملی که فاعل این شفاعت هستند و شفاعت آنان هم در دنیا شامل حال بندگان می‌شود و هم در آخرت، عبارتند از خداوند، انبیا، مؤمنان، ملائکه و مقرّبان الهی؛ امّا برخی عوامل فاعلی نیز هستند که

شفاعت آنان تنها در آخرت شامل حال بندگان می‌شود و آن‌ها، شاهدان اعمال انسان‌ها هستند. علّت اختصاص شفاعت آنان به آخرت در این است که آنان بر اساس مشاهدات خود (حقیقی یا معنوی)، شفاعت می‌کنند و اعلام مشاهدات، تنها به عالم آخرت اختصاص دارد و در دنیا چنین امکانی فراهم نیست.

خلاصه‌ای از تحلیل‌های فوق در زیر، قابل مشاهده است:

۱. عوامل فاعلی شفاعت

۱-۱. دنیا و آخرت

۱-۱-۱. خداوند

۱-۱-۲. انبیاء و رسولان

۱-۱-۳. مؤمنان

۱-۱-٤. ملائکه

۱-۱-٥. مقربان الهی

۱-۲. آخرت

۱-۲-۱. شاهدان اعمال

۲. ارائه تئوری

در منابعی که به معرفی روش گراندد‌تئوری پرداخته‌اند، این مرحله را دستاورد طبیعی مرحله کدگذاری انتخابی دانسته‌اند و خوش‌بینانه اظهار کرده‌اند که: «تجزیه و تحلیل پایانی به منظور تکوین نظریه در این مرحله صورت می‌گیرد. با توجه به مؤلفه‌های پدیدارشده از دل داده‌ها در مورد رخدادها و موفقیت‌ها، تصویر غنی‌تری از مفاهیم و مؤلفه‌ها فراهم می‌گردد. در رمزگذاری گزینشی به پالایش یافته‌های قبلی پرداخته‌می‌شود و با طی این فرآیند در نهایت چارچوبی نظری پدیدار می‌شود؛ امّا تجربه نشان داده است که ماهیت این مرحله از مرحله قبلی مجزا است. مدل‌سازی، مرحله‌ای است که نیاز به تفکر، ابتکار، خلاقیت و خبرگی دارد. مرحله بسیار دشواری است که حتّی بیش از مرحله جمع‌آوری داده‌ها، دقت و نیرو به خود اختصاص می‌دهد (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۳).

در تحقیق حاضر نیز بنابر آن است که همه‌چیز به‌صورت قطعی و مسلّم در نظر گرفته‌نشود و برای ارائه تئوری تا آخرین مراحل تحقیق، پیش‌رفته و سپس به تبیین نظریه پرداخته شود.

با توجّه به مطالب ذکرشده، در رابطه با روش داده‌بنیاد متنی در تحقیق حاضر، ذکر چند نکته ضروری است:

۱) روشی که در تحقیق حاضر مورد استفاده قرار گرفته‌است، همان رهیافت نظام‌مند استراوس و کوربین با استفاده از سه فن کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی است به همان شیوه‌ای که توضیح داده شد.

۲) این تحقیق اگرچه مبنای خود را بر روش داده‌بنیاد قرار داده است، امّا با توجّه به این‌که از این روش غالباً در موضوعات مدیریتی و تحلیل‌های آماری استفاده شده و در پژوهش‌های دینی و قرآنی از این روش کم‌تر استفاده شده است، محقّق خود را ملزم به اجرای یکایک مراحل روش داده‌بنیاد متنی نمی‌داند؛ برای نمونه، روایی و پایایی در این روش است که در تحقیق حاضر به دلیل استفاده از دو تفسیر *المیزان* و *الفرقان*، اعتبار تحقیق تضمین شده است از این رو، تلاش شده است تا از این شیوه و مراحل کدگذاری آن الگو گرفته، امّا نه دقیقاً مشابه با مراحل بیان شده در روش داده‌بنیاد، بلکه سعی شده است تا روشی نو در این زمینه ارائه شود (خوشفر و رحمانی، ۱٤۰۰: ٤۷) و در زمینه شفاعت به الگو و مدل تقسیم‌بندی جدیدی دست یابد.

۳. روند اجرای تحقیق

در این مرحله از نگارش تحقیق، با بررسی سطر به سطر تفاسیر *المیزان* و *الفرقان*، پیرامون موضوع شفاعت، مفاهیم و داده‌های کلیدی استخراج و برای هر یک، کدی در نظر گرفته شده است؛ برای نمونه، سخن صاحب *المیزان* که گفته است: «پس در حقیقت شفیع علی الاطلاق او است؛ همچنان‌که خودش به‌صراحت فرموده: ﴿قُلْ لِلَّهِ الشَّفاعَةُ جَمِيعاً﴾ (زمر: ٤٤).» (طباطبایی، ۱٤۱۷ق، ۱: ۱٦۱) بیانگر این مفهوم است که خداوند عامل فاعلی شفاعت در دنیا و آخرت است و یا گفته: «یکی دیگر ملائکه است، که برای مؤمنین طلب مغفرت می‌کنند، هم چنان که فرمود: ﴿الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَ مَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾» (غافر:۷۰) (همان: ۱۷۲) این مفهوم را می‌رساند که طلب مغفرت، راهبرد ملائکه در شفاعت است و یا صاحب *الفرقان* ذیل ﴿الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ﴾ (زخرف: ٦۷) نیز گفته‌است: «پس از این‌جا می‌فهمیم کسانی‌که در دنیا با یکدیگر دوستی منفی و غیرالهی داشته باشند در قیامت شفاعتی از جانب افراد با تقوا برای ایشان نخواهد بود.» (صادقی‌تهرانی، ۱۳٦۵، ۲٦: ۳۵٦) که در واقع بیان می‌کند که دوستی‌های منفی، مانع تحقّق شفاعت در قیامت هستند و

یا گفته است: «شفاعت - در مجموع - پیوستن یک علّت به علّت دیگر است که آن را کامل می‌کند.» (همان، ۲۳: ۲۷۳) که بیان می‌کند که تتمیم و تکمیل علّت، نتیجه تحقّق شفاعت است.

نکته مهم آن است که این کدها دقیقاً معنا و مفهومی است که صاحب *المیزان* و صاحب *الفرقان* در تفسیر خود، ذیل آیات مربوط اشاره کرده‌اند و محقّق، تنها این معانی را کشف و به صورت یک عنوان مفرد، تبیین کرده است.

در مثال‌های بالا، علامه طباطبایی بیان می‌کند که شفیع علی‌الاطلاق خداوند است و برای این سخن نیز شاهدی از آیات قرآن می‌آورد؛ در نتیجه، نشان می‌دهد که یکی از عوامل فاعلی شفاعت در دنیا و آخرت خداوند است و برای کدگذاری دقیقاً همین مفهوم به صورت مفرد بیان می‌شود که کد «خداوند عامل فاعلی شفاعت در دنیا و آخرت» برای این داده انتخاب شد.

نکته قابل توجه دیگر آن است که جدول شماره (۱)، ترکیبی از کدگذاری باز و کدگذاری محوری است. با این توضیح که در کدگذاری باز تنها مطالب تفاسیر پیرامون شفاعت، مورد بررسی قرار گرفت و یک کد به آن اختصاص داده‌شد؛ امّا در کدگذاری محوری، کلیه داده‌ها و کدهای مرحله قبلی، در پنج محور که عبارت بود از عوامل شفاعت، راهبردهای شفاعت، شرایط و زمینه‌های شفاعت، عوامل مداخله‌گر شفاعت (موانع) و نتایج شفاعت دسته‌بندی شد؛ ولی به دلیل محدودیت در حجم مقاله، محققان ناگزیر از ترکیب جداول کدگذاری باز و کدگذاری محوری و ارائه مطالب به صورت خلاصه‌تر بودند؛ بنابراین جدول زیر، هم بیانگر کدگذاری باز و هم کدگذاری محوری است که در مجموع با حدود ۱۰۰ کد، به‌نمایش گذاشته‌شده‌است.

نکته دیگر آن‌که در روند اجرای تحقیق گاهی برخی محورها در کدگذاری محوری، به اقسام دیگری تقسیم شدند؛ برای مثال، عوامل شفاعت، اقسام گوناگونی داشت؛ از جمله عوامل مادی و معنوی، فاعلی، صوری و غایی و در یک تقسیم‌بندی دیگر، به عوامل دنیوی و اخروی تقسیم شدند. همه این موارد به دلیل داشتن وجه اشتراک، با عنوانِ کلی «مؤلّفه»، قرار گرفت؛ امّا تفکیک این موارد و ربط و ارتباط این کدها، با عنوان «عناوین ثانویه» بیان شد و در جدول شماره (۲) که در واقع همان جدول کدگذاری انتخابی است، آمده‌است.

جدول شماره (۱): کدگذاری بازهمراه با کدگذاری محوری

شناسه	داده	کد	عوامل	راهبردها	زمینه‌ها	موانع	نتایج
P1	معنای شفاعت البته منظور از آن شافعیت است- بر حسب حقیقت در حق خدای تعالی نیز صادق است؛ چون هر يك از صفات او واسطه بین او و بین خلق او، در افاضه جود، و بذل وجود هستند، پس در حقیقت شفیع علی الاطلاق او است، همچنانکه خودش به‌صراحت فرموده: «قُلْ لِلَّهِ الشَّفاعَةُ جَمِيعاً» (زمر: ۴۴) (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۶۱). می‌بینی که چگونه خود خدا شفاعت‌کننده است، زیرا هر که شفاعت کند، هر شفاعتی برای اوست و او کسی است که نزد او شفاعت می‌کنند «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (بقره: ۲۵۵) (صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵، ۲۳: ۲۷۳).	خداوند عامل فاعلی شفاعت در دنیا و آخرت	*				
P2	قسم دوم، شفیعی است که در روز قیامت شفاعت می‌کند، شفاعت به‌آن معنایی که شناختی، حال ببینیم این شفیعان چه کسانی هستند؟ يك طایفه از اینان انبیاء ﷺ اند که قرآن کریم درباره شفاعتشان می‌فرماید: «وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً، سُبْحانَهُ، بَلْ عِبادٌ مُكْرَمُونَ» (انبیاء: ۲۶)، تا آنجا که می‌فرماید: «وَ لا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضى» (انبیاء: ۲۸) (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۷۲). یکی دیگر هر چیزی است که با عمل صالح ارتباطی دارد، مانند مسجدها، و امکنه شریفه، و متبرکه، و ایام شریفه، و انبیاء، و رسولان خدا، که برای امت خود طلب مغفرت می‌کنند، همچنانکه درباره انبیاء فرموده: «وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً رَحِيماً» (نساء: ۶۴) (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۷۳). در کتاب و سنت ثابت شده است که رسول خدا ﷺ بهترین شفیعان است. «عَسى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقاماً مَحْمُوداً» (اسراء: ۷۹)، پس همانا شفاعت را روز قیامت فرستاد نه رسالت دنیا از این جهت که بعثت به پیامبر وحی شد و احادیث زیادی وجود دارد که مقام محمود شفاعت است و غرور نیست (صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵، ۱: ۴۰۱).	انبیاء و رسولان عامل فاعلی تحقق شفاعت تشریعی در دنیا و آخرت	*				
P3	یکی دیگر خود مؤمنین‌اند، که برای خود، و برای برادران ایمانی خود، استغفار می‌کنند، و خدای تعالی از ایشان حکایت کرده که می‌گویند: «وَ اعْفُ عَنَّا وَ اغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا أَنْتَ مَوْلانا» (بقره: ۲۸۶) (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۷۲). مؤمنین نیز از شفیعان روز قیامت‌اند، برای اینکه خدای تعالی خبر داده، که مؤمنین نیز در روز قیامت ملحق به شهداء می‌شوند و فرموده: «وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ أُولئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَ الشُّهَداءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ» (نساء: ۱۵۲) و کسانی که به خدا و رسولش ایمان آوردند، ایشان همان صدیقین و شهداء نزد پروردگارشان‌اند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۷۲). «إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» (دخان: ۴۲)، پس کسی را که خدا رحم کند، بی‌نیازش می‌کند و او مؤمن است «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا» (بقره: ۲۵۵) و کسی را که خدا به او رحم کند، ولایتمداران خداوند که به اذن او شفاعت می‌کنند او را یاری می‌کنند «ما مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ» (صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵، ۲۶: ۴۲۲).	مؤمنان عامل فاعلی تحقق شفاعت تشریعی در دنیا و آخرت	*				

شناسه	داده	کد	عوامل	راهبردها	زمینه‌ها	موانع	نتایج
P4	دسته‌ای دیگر از شفیعان روز قیامت ملائکه هستند، که قرآن کریم درباره شفاعت کردن آنان می‌فرماید: وَ كَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّماواتِ، «لا تُغْنِي شَفاعَتُهُمْ شَيْئاً إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَرْضى» (نجم: ۲۶)، (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۷۲). و یکی دیگر [شفیعان دنیای] ملائکه است، که برای مؤمنین طلب مغفرت می‌کنند، همچنانکه فرمود: «الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَ مَنْ حَوْلَهُ، يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ، وَ يُؤْمِنُونَ بِهِ، وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (غافر: ۷) (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۷۱).	ملائکه عامل فاعلی تحقق شفاعت تشریعی در دنیا و قیامت	*				
P5	طائفه دیگر از شفیعان در قیامت شهدا هستند، که آیه: «وَ لا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ، وَ هُمْ يَعْلَمُونَ» (زخرف: ۸۶) که ترجمه‌اش گذشت، دلالت بر آن دارد، چون این طائفه نیز به حق شهادت دادند، پس هر شهیدی شفیعی است، که مالك شهادت است ... شهادت مربوط به اعمال است، نه شهادت به معنای کشته شدن در میدان جنگ (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۷۲). قسم سوم شهدای حق هستند که به جایگاه معرفتی و عملی در شرع الهی رسیده باشند«إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ» (زخرف: ۸۶) و آنها شفیعان خاص هستند «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَداءَ لِلَّهِ» (نساء: ۱۳۵)، «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَداءَ بِالْقِسْطِ وَ لا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلى أَلَّا تَعْدِلُوا» (مائده: ۸)، ... پس اطلاق شهدا اگرچه، شاهدان اعمال و شهدای در رکاب پیامبران و صدیقان و شهیدان راه حق را شامل می‌شود؛ اما شاهدان اعمال غیر از دو گروه دیگر هستند زیرا به آن دو گروه مقرون شده‌اند و همچنین صالحان (صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵، ۷: ۱۶۲).	شاهدان اعمال، عامل فاعلی تحقق شفاعت تشریعی در قیامت	*				
P6	یا بواسطه مقربی است در نزد خودش که غافریت و اکرام خودش را برای مقربان همراه می‌کند پس شفاعت در حق شفاعت‌شوندگان محقق می‌شود (صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵، ۲۳: ۲۷۳).	مقربان عامل فاعلی تحقق شفاعت	*				
	و ...						
P31	«وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً رَحِيماً» و اگر ایشان بعد از آنکه به خود ستم کردند، آمدند نزد تو، و آمرزش خدا را خواستند، و رسول هم برایشان طلب مغفرت کرد (نساء: ۶۴) (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۷۲). و قد تکون في الدنیا باستغفار الرسول ﷺ ام ذویة؟ «وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً رَحِيماً» (نساء: ۶۴) (صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵، ۱: ۴۰۴).	استغفار برای گناهکاران، راهبرد رسول خدا برای شفاعت دنیوی		*			

شناسه	داده	کد	عوامل	راهبردها	زمینه‌ها	موانع	نتایج
P32	بلکه شفیع بعد از آنکه این سه جهت را مقدس و معتبر شمرد، از راه‌های دیگری شفاعت خود را می‌کند، مثلا یا به صفاتی از مولای حاکم تمسك می‌کند، که آن صفات اقتضا دارد که از بنده نافرمانش بگذرد، مانند بزرگواری، و کرم او، و سخاوت و شرف دودمانش. و یا به صفاتی در عبد تمسك جوید، که آن صفات اقتضاء می‌کند مولا بر او رأفت ببرد، صفاتی که عوامل آمرزش و عفو را برمی‌انگیزد، مانند خواری و مسکنت و حقارت و بدحالی و امثال آن. و یا به صفاتی که در نفس خود شفیع هست، مانند محبت و علاقه‌ای که مولا به او دارد، و قرب منزلتش، و علو مقامش در نزد وی (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۵۸). پس این بندگان که خدا مقام شفاعت را به آنان داده، می‌توانند به رحمت و عفو و مغفرت خدا، و سایر صفات علیای او تمسك نموده، بنده‌ای از بندگان خدا را که گناه گرفتارش کرده، مشمول آن صفات خدا قرار دهند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۶۰).	تمسک به صفات مولا، عبد یا به صفات شفیع، راه‌های مورد استفاده شفیع برای شفاعت		*			
	و ...							
P43	و حرمت شفاعت بد به یک زمینه محدود نمی‌شود بدون حوزه دیگر و محدود به آنچه در نیت و قصد بد است نمی‌شود، پس همانا آن شفاعت در محرم است در خود شفاعت یا درمقدمات آن با هر قصدی که کرده باشیم، موضوع شفاعت حرام است (صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵، ۷: ۲۱۳).	شفاعت در محرمات زمینه‌ساز تحقق شفاعت سیئه			*		
P44	چه از این آیه بر می‌آید: هر کس مؤمن باشد، ولی عمل صالح نکرده باشد، باز مجرم است، پس مجرمین دو طائفه‌اند، یکی آنکه نه ایمان آورده، و نه عمل صالح کرده‌اند، و دوم کسانی که ایمان آورده‌اند، ولی عمل صالح نکرده‌اند، پس یك طائفه از مجرمین مردمانی‌اند که بر دین حق بوده‌اند، ولکن عمل صالح نکرده‌اند، و این همان کسی است که جمله: «إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمنِ عَهْداً»... چون این کسی است که عهد خدا را دارد (مریم: ۸۷) (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۷۱).	عهد الهی (یعنی مجرمی که ایمان دارد ولی عمل صالح ندارد) زمینه‌ساز تحقق شفاعت			*		
P45	شفاعت امری است که قوامش و تحقق معنایش به این است که مقام بالاتر که شفیع بخواهد نزد او، شفاعت کسی را بکند بفهمد که این شفیع دارد شفاعت فلانی را می‌کند، در غیر این صورت شفاعت تصور نمی‌شود و این کلمه معنا نمی‌دهد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱۰: ۳۰). از آن جهت که شفاعت در موارد بعدی علم و شعور را طلب می‌کند «لا يَمْلِكُ ... الشَّفاعَةَ» (زخرف: ۸۶)، بر شافعان و مشفع‌لهم عمومیت پیدا می‌کند (صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵، ۲۶: ۳۷۵).	فهم و شعور شفاعت‌کننده نسبت به مشفع‌له زمینه‌ساز تحقق شفاعت			*		
P58	شرط دیگری که در شفاعت هست، این است که تاثیر شفاعت شفیع در نزد حاکمی که نزدش شفاعت می‌شود باید تاثیر جزافی و غیرعقلایی نباشد.	عقلایی بودن شفاعت، زمینه‌ساز تحقق شفاعت			*		
	و ...						

شناسه	داده	کد	عوامل	راهبردها	زمینه‌ها	موانع	نتایج
P59	و اما اینکه فرمود: «وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا» (طه: ۱۰۹)، معنایش این است که قول او آمیخته با چیزی که مایه سخط خدا است از قبیل خطا و خطیئه نباشد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱۴: ۲۱۱).	سخط الهی مانع پذیرش شفاعت				*	
P60	در درگاه خدا تا حدودی شفاعت به کار هست، و اشخاصی از گنه‌کاران را شفاعت می‌کنند، و اینکه گفتیم: تا حدودی، برای این بود که خاطرنشان سازیم شفاعت تا آن حدی که محذوری ناشایسته به ساحت کبریایی خدائیش نیاورد ثابت است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۶۱).	تحقق صفات سلبیه مانع شفاعت				*	
	و ...						
P75	یعنی مورد عقوبت را از اینکه مورد عقوبت باشد بیرون نموده، داخل در مورد رفع عقوبت نماید، پس دیگر حکم اولی که همان عقوبت بود، شامل این مورد نمی‌شود، چون دیگر مورد نامبرده مصداق آن حکم نیست (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱: ۱۵۹).	خروج مشفع له از مصداق حکم عقوبت از نتایج شفاعت					*
P76	اگرچه خوف از عذاب لزوماً به معنای واقع‌شدن در عذاب نیست، چنانکه ممکن است با توبه یا سنگینی حسنات یا شفاعت یا ترک گناهان کبیره بخشوده شود، چون مستحق عذاب برای عصیانکار قطعی است و عذاب با این امور حتمی نیست پس اینجا خوف از عذاب هست بدون واقع شدن در آن (صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵، ۲۵: ۳۰۵).	نجات از خوف عذاب از نتایج تحقق شفاعت					*
P98	از آن جمله شفاعت نافرمانان است که نافرمانی آنان را با طاعاتشان شفاعت می‌کند (صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵، ۲۳: ۲۷۳).	تغییر عصیان نافرمانان به طاعت نتیجه تحقق شفاعت					*
	و ...						

جدول شماره (۲): مؤلفه‌ها و عناوین ثانویه

مؤلفه‌ها	عناوین ثانویه		عناوین اولیه (کد)	شناسه‌ها
عوامل شفاعت	عوامل فاعلی شفاعت تشریعی در دنیا و آخرت	دنیا و آخرت	۱. خداوند	P1 .۱
			۲. انبیاء و رسولان	P2 .۲
			۳. مؤمنان	P3 .۳
			٤. ملائکه	P4 .٤
			٥. مقربان الهی	P6 .٥
		آخرت	۱. شاهدان اعمال	P5 .٦
	عوامل صوری شفاعت	دنیا	۱. طلب مغفرت رسول	P11 .۱
			۲. طلب مغفرت ملائکه	P12 .۲
		آخرت	۱. معاوضه عمل با عمل	P7 .۱
			۲. انعدام عمل موجود	P8 .۲
			۳. افزودن بر عمل اندک	P9 .۳
			٤. موجودکردن عمل معدوم	P10 .٤
	عوامل معنوی شفاعت	دنیا	۱. اذن و رضایت الهی	P13 .۱
			۲. مشیت الهی ۳. تملیک الهی	P14 .۲
			٤. سازگاری شفاعت با عقل	P15 .۳
			٥. عقل و عدل	P16 .٤
			٦. توبه	P17 .٥
			۷. ایمان به رسول خدا	P18 .٦
			۸. عمل صالح	P21 .۷
			۹. قرآن	P22 .۸
			۱۰. تفضل الهی	P23 .۹
			۱۱. داشتن عهد شفاعت، اذن شفاعت و عهد عبودیت	P24 .۱۰ P25 .۱۱
		آخرت	۱. دوزخ	P19 .۱
			۲. قیامت	P20 .۲
	عوامل مادی شفاعت	دنیا	۱. مشاهد مشرفه ۲. اماکن متبرکه ۳. ایام شریفه	P26 .۱
	عوامل غایی شفاعت		۱. جلب منفعت و دفع ضرر معنوی حتی در صورت فراهم‌نبودن شرایط ۲. واسطه قرار دادن سبب نزدیک و جلوگیری از تأثیرگذاری سبب دور ۳. مصلحت خداوند ٤. تقرب به خداوند	P27 .۱ P28 .۲ P29 .۳ P30 .٤

مؤلفه‌ها		عناوین ثانویه	عناوین اولیه (کد)	شناسه‌ها
راهبردهای شفاعت	راهبرد رسول خدا		۱. استغفار برای گناهکاران	۱. P31
	راهبرد شفیع		۱. تمسک به صفات مولا، عبد یا به صفات شفیع	۱. P32
			۲. تأثیرگذاری بر حاکم	۲. p36
			۳. حاکم ساختن اسباب شفاعت بر اسباب عقاب	۳. p40
			٤. تحریک مولا در استفاده از حق عفو به جای حق عقاب	٤. p41
			٥. منصرف کردن مولا از حق خویش در عقاب بنده	٥. p42
			٦. واسطه‌گری خیر و شر به نحو حکومت	٦. P42
	راهبردهای خداوند		۱. اعطای ثواب به بندگان از سوی خدا با راهبردهای تبدیل عمل بد به عمل نیک، افزودن بر عمل اندک، محو گناهان، آمرزش گناهان پایین‌تر از شرک، زیاد کردن عمل اندک، موجود کردن عمل معدوم.	۱. P33
			۲. همراه کردن غفران و اکرام برای مقربان	۲. p37
			۳. چند برابر کردن نیکی‌های شفیع	۳. p38
	راهبرد ملائکه		۱. طلب مغفرت	۱. P34
	راهبرد مؤمن		۱. وفای به عهد الهی	۱. P35
	راهبرد مشفع‌له		۱. اتصال به عامل نیک یا بد	۱. P39
زمینه‌های شفاعت	مشفع‌له		۱. عهدالهی (یعنی مجرمی که ایمان دارد ولی عمل صالح نداد)	۱. P44
			۲. داشتن دین صحیح و مورد رضای خدا از سوی بندگان	۲. P46
			۳. خلوص از خطای اعتقادی و عملی	۳. P47
			٤. علم و شفاعت به حق برای مشفعان	٤. P50
			٥. ایمان و بقای بر توحید	٥. P56
			٦. داشتن عهد و اذن شفاعت	٦. P51
			۷. اجتناب از کبائر	۷. P53
			۸. عبودیت خداوند و التزام به صراط مستقیم	۸. P55
			۹. شناخت دین، شناخت توحید	۹. P56
			۱۰. داشتن مقام توحید	۱۰. P57
	شفیع		۱. فهم و شعور شفاعت‌کننده نسبت به مشفع له	۱. P45
			۲. علم و شفاعت به حق از سوی شفاعت‌کننده	۲. P57
			۳. داشتن عهد و اذن شفاعت	۳. P49
			٤. مقام صالح برای شفیع	٤. P57
			٥. آگاهی از حقیقت اعمال مشفع له و شفاعت برای اهل توحید	٥. P56

مؤلفه‌ها		عناوین ثانویه	عناوین اولیه (کد)	شناسه‌ها
	متعلّق شفاعت		۱. شفاعت در محرمات	P43 .۱
			۲. سازگاری با عقل و عدل	P48 .۲
			۳. وجود گناه، گناه‌کار و عقاب	P52 .۳
			٤. عقلایی بودن شفاعت	P58.٤
			۵. آمرزش صغائر، زمینه‌ساز بی‌نیازی از شفاعت	P54 .۵
موانع شفاعت	خدا		۱. احاطه علمی خداوند (مانع شفاعت به صورت مطلق است)	P64 .۱
	مشفع‌له		۱. بی‌تفاوتی، کفر، تکیه بر اقرار به زبان، ادعای ایمان بدون احراز شرایط ایمان و غرق شدن در هوس‌ها	P61 .۱
				P62 .۲
			۲. تعلل در توبه و پشیمانی ۳. الحاد، شرک، نفاق و انکار آیات الهی	P65 .۳
			٤. ترك نماز، ترك انفاق و فرورفتگی در بازیچه دنیا، ترک اطعام مسکین، خضوع در انکار، تبهکاری و تکذیب روز حساب ۵. نداشتن ایمان و عمل صالح	P71 .٤
				P72 .۵
	شفیع		۱. شفاعت در امور غیرمرضی خدا	P73 .۱
	متعلق شفاعت		۱. محذوریت ناشایست	P60 .۱
			۲. امور منجر به سخط الهی	P59 .۲
			۳. اختلاف و اختلال در سنت الهی و انحراف در صراط مستقیم	P66 .۳
			٤. مطابق با واقع و مرضی نبودن شفاعت	P67 .٤
			۵. حق الناس	P68 .۵
			٦. شرک	P69 .٦
			۷. ظلم	P70 .۷
			۸. تأثیر جزافی	P74 .۸
			۹. دوستی‌های منفی	P63 .۹
نتایج شفاعت	دنیا		۱. امیدواری گناه‌کاران	P77 .۱
			۲. پیشگیری از یأس و ناامیدی در میان گناهکاران	P78 .۲
			۳. پیشگیری از گناه، هدایت و اصطلاح فرد خروج مشفع له از مصداق حکم عقوبت	P79 .۳
				P84 .٤
			٤. از بین رفتن حرث و نسل (شفاعت برای کفار)	P88 .۵
			۵. تتمیم و تکمیل علت	P92 .٦
			٦. تکامل و حیازت و اصلاح شئون زندگی	P96 .۷
			۷. رساندن رحمت، حیات، رزق و تدبیر وجود و بقاء بندگان خدا	P86 .۸
			۸. آمرزش گناهان یا قرب الهی	P100 .۹
			۹. جلب منفعت یا دفع ضرر معنوی	

مؤلفه‌ها		عناوین ثانویه	عناوین اولیه (کد)	شناسه‌ها
	آخرت	۱. نجات از خوف عذاب		P76 .۱
		۲. نجات و بخشش کبائر اصحاب یمین		P80 .۲
		۳. بخشش حقوق الله		P81 .۳
		٤. دفع خیبت در قیامت		P82 .٤
		٥. رفع عقاب در قیامت		P83 .٥
		٦. قرار گرفتن در زمره نیکوکاران		P85 .٦
		۷. نجات از آتش		P87 .۷
		۸. برخورداری از ثواب و دفع عقاب		P91 .۸
		۹. دگرگونی در مراد و معلوم خداوند		P93 .۹
		۱۰. جلب مغفرت الهی در قیامت		P97 .۱۰
		۱۱. تغییر سیئات نافرمانان به طاعت		P98 .۱۱
		۱۲. گسترش رحمت الهی		P95 .۱۲
		۱۳. تقویت یا خنثی کردن عوامل		P99 .۱۳
		۱٤. جلوگیری از تأثیر سبب دورتر		P94 .۱٤
	دنیا و آخرت	۱. بهره‌مندی از رزق و روزی		P90 .۱
		۲. گرفتار شدن به وزر و وبال شفاعت بد		P89 .۲

٤. ارتباط‌دهی کدها و استخراج مؤلّفه‌ها

در این مرحله بعد از مقایسه کدها و مفاهیم استخراج شده، با توجه به وجه اشتراک کدها، آن‌ها دسته‌بندی شده و ذیل مؤلفه قرار داده شدند. در مرحله بعد نیز این مؤلّفه‌ها ذیل عناوین اولیّه و ثانویّه قرار گرفتند. نتیجه به دست آمده از این دسته‌بندی در قالب جدول شماره ۲ ارائه می‌گردد (خوشفر و رحمانی، ۱٤۰۰، ٥۲).

٥. استخراج الگوی شفاعت در قرآن

با توجه به روش تحقیق داده‌بنیاد، در این مرحله از نگارش تحقیق، الگوی شفاعت در قرآن استخراج می‌گردد. این الگو، دارای پنج مؤلفه عوامل، راهبردها، زمینه‌ها، عوامل مداخله‌گر (موانع) و نتایج است. شفاعت در این تحقیق، به‌عنوان پدیده محوری مورد توجّه قرار گرفت. عوامل شفاعت به پنج عامل از جمله فاعلی، صوری، غایی، مادی و معنوی تقسیم شده است که هر کدام نیز مصادیق خاص خود را دارند. برخی از این عوامل، تنها در دنیا عامل شفاعت هستند، برخی فقط در آخرت و برخی هم در دنیا و هم در آخرت شفاعت خواهند کرد؛ برای نمونه، خدا، رسول،

ملائکه و مؤمنان از جمله افرادی هستند که در قیامت شفاعت می‌کنند و به‌عنوان عوامل فاعلی شفاعت در دنیا و آخرت مطرح شده‌اند؛ امّا شاهدان اعمال، از جمله عوامل فاعلی هستند که تنها در آخرت شفاعت می‌کنند. سایر عوامل نیز به‌همین ترتیب دارای مصادیق خاص خود هستند.

راهبردهای شفاعت نیز به شکلی است که گاهی این راهبردها از سوی خدا، گاهی از سوی رسول‌خدا و گاهی از سوی ملائکه است؛ همچنین گاهی راهبرد شفیع، گاهی راهبرد مشفع‌له و گاهی راهبرد مؤمنان است؛ برای نمونه، راهبرد رسول‌خدا و ملائکه در شفاعت برای انسان‌ها این است که برای آنان طلب مغفرت کنند و یا راهبرد شفیع، واسطه‌گری است.

زمینه‌های شفاعت نیز گاهی از سوی شفیع و گاهی از سوی مشفع‌له ایجاد می‌گردد و گاهی نیز از این زمینه‌ها به متعلّقات شفاعت باز می‌گردد؛ برای نمونه، شفیع با داشتن اذن و عهد الهی و یا داشتن مقام صالح می‌تواند زمینه‌های شفاعت نمودن را برای خودش فراهم کند و یا مشفع‌له با داشتن دین مورد رضای خداوند می‌تواند زمینه بهره‌مندی از شفاعت را برای خویش فراهم کند. گاهی نیز متعلّق شفاعت تنها در صورت داشتن شرایط لازم، مشمول شفاعت قرار می‌گیرد؛ برای نمونه، متعلّق شفاعت باید با عقل و عدل سازگاری داشته باشد.

موانع شفاعت نیز گاه از سوی خدا، گاهی از سوی شفیع و گاه از سوی مشفع‌له ایجاد می‌شود و گاهی متعلّق شفاعت است؛ برای نمونه، احاطه علمی خداوند مانع از این است که شفیعان هر کسی را با هر شرایطی که دارد، مورد شفاعت قرار دهند. همچنین اگر شفیع برای امری غیر از امور مرضی خداوند شفاعت کند، این مسئله مانع پذیرش شفاعت او می‌شود. اگر مشفع‌له نیز در امری مانند توبه تعلّل کند، همین امر مانع بهره‌مندی او از شفاعت خواهد شد. گاهی نیز متعلّق شفاعت به اموری مانند حق‌الناس، شرک و ظلم تعلّق می‌گیرد که خود این متعلّقات، مانع تحقّق شفاعت خواهند شد.

نتایج شفاعت نیز گاهی در همین دنیا محقّق می‌شود؛ مانند امیدوار شدن گناه‌کاران. گاهی این نتایج فقط در آخرت محقّق می‌شوند؛ مانند نجات از عقاب،آتش و خیبت. گاهی نیز هم در دنیا و هم در آخرت واقع می‌شوند؛ مانند بهره‌مندی از رزق و روزی متناسب با شفاعتی که انجام شده است.

در تحقیق حاضر تلاش شد که با به‌کارگیری روش داده‌بنیاد متنی، الگوی جدیدی از شفاعت در قرآن بر اساس تفاسیر *المیزان* و *الفرقان* ارائه گردد؛ بنابراین، با مراجعه به تفاسیر ذکر شده و استخراج نظرات پیرامون شفاعت، داده‌های موجود در پنج بخش و با عنوان مؤلّفه‌های شفاعت

بیان شد که شامل عوامل شفاعت، راهبردهای شفاعت، زمینه‌های شفاعت، موانع شفاعت و نتایج شفاعت است. مهم‌ترین یافته‌ها پیرامون این مؤلّفه‌ها، به شرح زیر است؛

۱) عوامل تحقّق شفاعت شامل عوامل فاعلی، عوامل صوری، غایی، مادی و معنوی است. عوامل فاعلی نیز شامل افرادی می‌شود که یا در آخرت شفاعت می‌کنند و یا هم در دنیا و هم در آخرت شفاعت می‌کنند؛ برای نمونه، خدا، رسول، ملائکه و مؤمنان هم در دنیا و هم در آخرت شفاعت می‌کنند، امّا شاهدان اعمال فقط در آخرت شفاعت می‌کنند. عوامل صوری نیز یا در دنیا و یا در آخرت واقع می‌شود؛ مانند طلب مغفرت رسول و ملائکه که در دنیا واقع می‌شود، امّا افزایش حسنه، در آخرت صورت می‌گیرد. مصلحت الهی نیز نمونه‌ای از عوامل غایی است. عوامل مادی شفاعت نیز مخصوص دنیا است؛ مانند اماکن مشرفه. عوامل معنوی شفاعت نیز در هم دنیا و هم آخرت واقع می‌شوند؛ مانند ایمان به رسول که در دنیا واقع می‌شود، امّا دوزخ، به‌عنوان عامل اخروی مطرح است.

۲) راهبردهای شفاعت نیز گاهی از سوی خدای متعال است؛ مانند تبدیل عمل بد به عمل نیک. گاهی این راهبردها برای رسول خدا و یا ملائکه است؛ مانند استغفار برای گناهکاران. گاهی راهبرد مخصوص شفیع است؛ مانند واسطه‌گری در خیر و شر به نحو حکومت. گاهی نیز مخصوص مشفع‌له است؛ مانند اتصال به عامل نیک یا بد. همچنین مؤمنان راهبرد خاص خود را دارند و آن وفاداری به عهد الهی است.

۳) زمینه‌های شفاعت نیز گاهی از سوی شفیع فراهم می‌گردد و او لایق شفاعت کردن دیگران می‌شود؛ مانند داشتن فهم و شعور نسبت به مشفع له. برخی از زمینه‌ها نیز از سوی مشفع‌له باید فراهم شود تا لایق دریافت شفاعت گردد؛ مانند اجتناب از کبائر. گاهی نیز متعلق شفاعت زمینه شفاعت را فراهم می‌کند؛ برای نمونه، متعلّق شفاعت باید عقلایی باشد تا زمینه تحقّق شفاعت فراهم شود.

٤) موانع شفاعت گاهی مربوط به خداوند است. خدای متعال با احاطه علمی به شفیعان مانع از شفاعت مطلق آنان می‌شود. شفیع نیز در صورتی که در امور غیرمرضی خدا شفاعت کند، این امر مانع از تحقق شفاعت وی می‌شود. مشفع‌له نیز در صورتی‌که تعلّل در توبه و پشیمانی داشته باشد، این امر مانع بهره‌مندی او از شفاعت خواهدشد. متعلّق شفاعت نیز اگر به اموری مانند حق‌الناس، شرک و ظلم قرار گیرد، مانع تحقق شفاعت خواهدبود.

۵) نتایج شفاعت نیز گاهی در دنیا واقع می‌شود؛ مانند امیدوار شدن گناهکاران. گاهی نیز در

آخرت واقع می‌شود؛ مانند دفع عقاب الهی و گاهی هم در دنیا و هم در آخرت واقع می‌شود؛ مانند گرفتار شدن به وزر و وبال شفاعت بد.

منابع

قرآن کریم.

۱. ابن‌فارس، احمد، (۱٤۰٤ق)، *معجم مقائیس اللغة*، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۲. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۸)، *تفسیر تسنیم*، چاپ هشتم، قم، نرم‌افزار کتابخانه‌ای اسراء.
۳. خوشفر، محسن و راحله رحمانی، (۱٤۰۰)، «الگوی عدل الهی با تکیه بر تفاسیر *المیزان* و *اطیب البیان*»، *فصلنامه تحقیقات کلامی*، سال نهم، ش ۳۳، ص ٤۱-٥٤.
٤. دانایی‌فرد حسن و مجتبی امامی، (۱۳۸٦)، «استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأمّلی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد»، *اندیشه مدیریت*، سال اول، ش ۲، ص ٦۲-۹۷.
٥. دهقانان، حامد، سیدعلی‌اکبر افجه، مرتضی سلطانی و ابراهیم جواهری‌زاده، (۱۳۹۷)، «مدل داده‌بنیاد از فرآیند مدیریت استعداد»، *پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی*، ش ۳٤، ص ٥۲-۸۳.
٦. رضائی پندری، عباس و عادل آذر، (۱۳۹۷)، «طراحی مدل مدیریت زنجیره‌ی تأمین خدمات با رویکرد نظریّه داده‌بنیاد»، *پژوهش‌های مدیریت عمومی*، ش ۳۹، ص ۹-۳۲.
۷. صادقی تهرانی، محمد، (۱۳٦٥)، *الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنة*، قم، انتشارات فرهنگ اسلامی.
۸. طباطبایی، سیدمحمدحسین، (۱٤۱۷ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۹. ـــــــــــــــــ، (۱۳۷٤)، *تفسیر المیزان*، ترجمه: محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۰. عضیمه، صالح، (۱۳۸۰)، *معنا شناسی واژگان قرآن*، مشهد، آستان قدس رضوی، شرکت به نشر.
۱۱. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷٤)، *تفسیر نمونه*، تهران، دار الکتب الإسلامیة.
۱۲. ـــــــــــــــــ، (۱۳۸٦)، *سوگندهای پربار قرآن*، قم، مدرسه الامام علی بن ابی طالب.
۱۳. مهرابی، امیرحمزه، حسین خنیفر، علینقی امیری، حسن زارعی متین و غلامرضا جندقی، (۱۳۹۰)، «معرفی روش‌شناسی نظریه داده‌بنیاد برای تحقیقات اسلامی (ارائه یک نمونه)»، *مدیریت فرهنگ سازمانی*، سال نهم، ش ۲۳، ص ۳۰-٥.